TAD, C. 38/S. 66, 2019, s. 170-191.

GÜNEY AZERBAYCAN'IN HÔY YÖRESİNDEN ÇIKMIŞ BİLGİNLER (XII- XV. YÜZYILLAR)

SCHOLARS FROM KHOY REGION OF SOUTHERN AZERBAIJAN (XIITH-XVTH CENTURIES)

Cevdet YAKUPOĞLU[*]

Özet

Günümüzde İran İslam Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde kalmış bulunan Güney Azerbaycan'ın Hôy bölgesi, XI-XV. yüzyıllar arasında sırasıyla Selçuklular, Atabeylikler, Harizmşahlar, Moğollar (İlhanlılar), Celâyirliler, Karakoyunlular, Timurlular ve Akkoyunlular idaresi altında bulunmuştur. Bu çerçevede Hôy, uzun yüzyıllar aynı kültür değerlerine sahip siyasi güçler tarafından idare edilmiştir. Horasan ve İran üzerinden Anadolu'ya uzanan ulaşım, göç ve ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı, Selçuklular devrinde ve özellikle de Moğol istilası sırasında kalabalık nüfusa sahip Oğuz boyları bu yöreyi mesken tutmuşlardır. Yaylak- kışlak hayatına uygunluğu ve tarım potansiyelinin yüksek olması da Hôy'un iskân tarihini etkilemiştir. Bu noktada Hôy'da yüksek bir ekonomik, ilmî ve kültürel birikim meydana çıkmıştır. Hôy'a mensup çok sayıda ilim adamı, şair, mutasavvıf ve düşünür yetişmiştir. Bu çalışmada XII-XV. yüzyıllar arasında Hôy'da yetişmiş veya bir müddet orada yaşadıktan sonra İslam ülkelerine göç etmiş, "Hôyî" nisbesini taşıyan ilim adamları tespit edilerek kısaca hayatları incelenmiş, bunların anılan yüzyıllarda Türk- İslâm dönemi ilim ve kültür hayatına yaptıkları katkılar ele alınmıştır. Daha önceki bir çalışmada Anadolu'ya gelen Hôylu bilginler incelendiği için Anadolu coğrafyası konu dışında bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler*: Tarih, Türk Tarihi, Güney Azerbaycan, Hôy, İlim Adamları, Kültürel Etkileşim.*

Abstract

Khoy Region of Southern Azerbaijan, located today within borders of Islamic Republic of Iran, was under the rule of Seljuks, Atabeyliks, Khwarazm Shahs, Mongols (Ilkhanids) Jalairids, Kara Koyunlu Turkomans, Timurids and Aq Koyunlu Turkomans during XIst-XVth centuries. In this aspect, Khoy was governed by the powers sharing same cultural values. Because of being on route of migration, transportation and trade through Persia and Khorasan to Anatolia, numerous Oghuz tribes settled in this region especially during the Mongol invasion. Its convenience for transhumance, winter pasturage and farming has an important influence on Khoy's settlement history. At this point a great economic and cultural accumulation had been emerged in Khoy. Many poets, scholars, Sufis and thinkers lived in this period in Khoy. In this study, brief biographies of scholars bearing the

[*] *Prof. Dr., Kastamonu Ünv. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; cevdetyakupoglu@gmail.com*

epithet "Khoyi" and their intellectual contributions to Turk- Islamic world in XIIth-XVth centuries have been examined. Because, our previous paper dealing with scholars from Khoy in Anatolia, Anatolia has been excluded in this paper.

Keywords: *History, Turkish History, Southern Azerbaijan, Khoy, Scholars, Cultural interaction.*

Giriş

Halife Hz. Ömer (634-644) döneminde İslâm Devleti egemenliğine giren Hôy, Dört Halife yönetiminin sona ermesini müteakip (661), önce Emevîler ve daha sonra ise Abbasîler idaresi altında bulunmuştur. VIII-XI. yüzyıllar arasında Hôy, Azerbaycan'ın önemli bir Müslüman yerleşimi hüviyetini muhafaza etmiştir. O döneme ait coğrafî ve tarihî kaynaklarda Hôy hakkında az ya da çok bilgi bulunmaktadır.[1] Hôy yöresinde doğrudan Türk egemenliği Büyük Selçuklu sultanı Tuğrul Bey (1038-1063) zamanında başlamıştır. Kısa aralıklar dışında XI. yüzyıl ortalarından XII. yüzyıl ortasına kadar Hôy'da Selçuklu egemenliği sürmüştür. XII. yüzyıl ikinci yarısında ise Büyük Selçukluların halefleri olan Irak Selçukluları ve İldenizli Atabeyliği, yöreyi idaresi altında bulundurmuştur. Hôy'daki İldenizli yönetimi, 1220'li yıllarda Moğolların önünden Azerbaycan'a çekilen Celâleddin Harizmşah'ın Hôy'u ele geçirmesiyle sona ermiştir. Ancak bu hükümdarın yöredeki yönetimi fazla uzun sürmemiş, 1230'larda Hôy'da Moğol egemenliği başlamıştır. 1258 yılı civarında Moğollar, kendilerine Azerbaycan'ın en mühim kentlerinden biri olan Tebriz'i merkez yapmışlar ve bir devlet olarak *İlhanlılar* ismiyle anılmışlardır. Bu çerçevede bölgeye yakın bir mesafede bulunan Hôy, uzunca bir süre İlhanlı idaresi altında kalmıştır. 1335 yılında İlhanlıların parçalanması sonrasında ise yöre sırasıyla Celâyirli, Karakoyunlu, Timurlu, Akkoyunlu ve Safevî egemenliği altında kalmıştır. Safevî Şah İsmail'in Çaldıran Savaşı'nda (1514) bozguna uğraması neticesinde ise Hôy yöresinde Osmanlı egemenliği başlamıştır. Ancak sonraki yıllarda Safevîler bölgede yeniden etkin olmuşlar ve Hôy, iki taraf arasında birkaç kez el değiştirmiştir.[2]

---

[1] *Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler (Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler),* Çev. Yusuf Ziya Yörükân, Haz. Mehmet Şeker, Ali Ertuğrul ve diğer, Ötüken Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2013, s.91,123,207,255,281,285-286,323,324,337; *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrık İle'l-Mağrib,* Nşr. V. Minorsky, Çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s.101-104.

[2] Hôy'da XI-XV. yüzyıllar arasındaki Türk ve Moğol idaresi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sıbt İbnu'l-Cevzî: *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân*, Haz. Ali Sevim, TTK, Ankara, 2011, s.109-111; İbnü'l-Esîr: *el-Kâmil fi't-Tarih (İslam Tarihi)*, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2010, VIII, s.234-235,256; X, s.284,323,341,342-344; Sadreddin el-Hüseynî: *Ahbârü'd-Devleti's-*

Hôy, günümüzde İran İslâm Cumhuriyeti topraklarının kuzeybatısında Güney Azerbaycan dâhilindeki Batı Azerbaycan eyaletinin merkezi olan Urmiye'ye bağlı idare olunmaktadır. Bugünkü bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti ise tarihî ve coğrafi manadaki Azerbaycan'ın kuzeyini temsil etmektedir. Hôy yöresinin bulunduğu Azerbaycan'ın güneyi (Güney Azerbaycan), yönetim bakımından Doğu ve Batı Azerbaycan olmak üzere iki idarî birime ayrılmıştır. Doğu Azerbaycan'ın merkezi Tebriz'dir. Türkiye sınırı boyunca kuzeyden güneye uzanan Batı Azerbaycan'ın merkezi ise Urmiye'dir. Hôy, Urmiye'ye bağlı bir şehirdir. Şehrin kurulduğu yer (rakım: 1150) ise *Hôyî Çukuru* denilen çöküntü havzasında bulunmaktadır. Hôy'un çevresi yüksek dağlarla çevrilidir. Bu nedenle ova ve ortasında bulunan şehir, batıdan ve kuzeyden esen sert rüzgârlara karşı korunaklı bir mevkidedir. Tarih boyunca Hôy yöresinin verimli ovalarında tahıl, sebze, tütün, kayısı, pamuk gibi ürünler yetiştirilmiştir. Ulaşım yolu olması hasebiyle bu ürünler çevre bölgelere kolayca ihraç edilebilmiştir. Bu nedenle yöre, çoğu zaman canlı bir ticari potansiyele sahip olmuştur. Hôy'un il nüfusu 360 bin civarındadır. Hôy merkez ilçe nüfusu ise yaklaşık 290 bindir. Hôy şehir merkezine gelince burada 200 bin kişi kadar bir nüfus yaşamaktadır. Hôy'un ahalisinin büyük çoğunluğu Azerbaycan Türklerinden oluşmaktadır.[3]

Selçukiyye, Çev. Necati Lügal, TTK, Ankara, 1999, s.32; el-Bundârî: *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-'Usra*, Çev. K. Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara, 1999, s.165,237; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî: *Târîh-i Güzîde*, Editör: E. Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s.60; Alaaddin Ata Melik Cüveynî: *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. M. Öztürk, TTK, Ankara, 1998, s.353,355,370; *Ebû'l-Ferec Tarihi, Cilt: 2, Çev. Ö. R. Doğrul, TTK, Ankara, 1999. s.*529; *Terceme-i Tevârîh-i Şeref Hân*, Haz. A. Oktay, Nûbihar Yay., İstanbul,2016, s.98,105,107,108,208,209,210,211; Hasan-ı Rumlu: *Ahsenü't-Tevârîh*, Çev. M. Öztürk, TTK, Ankara, 2006, s.72,80,81,145,146,435,444,451,452; Hoca Sadettin Efendi: *Tacü't-Tevarih*, C.II, Haz. İ. Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara,1992, II, s.177; Ebû Bekr-i Tihranî: *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. M. Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s.159,246,257,270,280; İdrîs-i Bidlîsî: *Selim Şah-nâme*, Haz. H. Kırlangıç, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 2001, s.162,163,168-170,195,196; M. Altay Köymen: *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C.III: *Alp Arslan ve Zamanı*, TTK, Ankara, 1992, s.26,29,229; Faruk Sümer: *Karakoyunlular*, C.I, TTK, Ankara, 1992, s.43,44,56,69,83,117,123,124; Ali Sedrai Hoyî: *Sima-yı Hôy*, Kum: Sazman-i Tebligat-i İslamî, 1373; Mehmet Emin Riyahi: *Tarih-i Hôy*, Çabhane-i Haydarî, Çâb-ı Evvel, 1372, s.39-51,65-96; Hôy'da Büyük Selçuklulardan Safevîlere kadar olan dönemdeki Türk iskânı hakkında bu kaynaklara dayalı olarak yapılmış bir çalışma için bkz. Cevdet Yakupoğlu: "Azerbaycan'ın Hôy Yöresinde Türk Egemenliği (XI- XVI. Yüzyıllar)", *History Studies*, 10/ 2 (Mart 2018), s.177-195.

[3] Hôy'la ilgili tarihî ve coğrafi genel bilgiler için bkz. Mirza Bala: "Hôy", *MEB. İslâm Ansiklopedisi*, 1987, Cilt: 5, s.571-573; Ziya Musa Buniyatov: "Azerbaycan", *TDV. İA*., 1991, C.4, s.317; Tahsin Yazıcı: "Hôy", *TDV. İA*, 1998, Cilt: 18, s.258; Ali Rıza Mukaddem: "Ahi Evren Veli'nin Doğduğu Şehir Hôy: Arapça ve Farsça Kaynaklara Göre", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Vol. 3/10 (Winter 2010), s.470-477; Hôy yöresinde son asra kadarki

Görüldüğü üzere XII-XV. yüzyıllar arasında Hôy yöresinde genellikle Türk hanedanları egemen olmuşlar ve bu sayede yörede kesif bir Türk nüfusu ortaya çıkmıştır. Hôy'da biriken bu nüfus, zamanla dışarıya taşmış ve yöreden Anadolu, Irak, Suriye gibi bölgelere göçler olmuştur. XV-XVI. yüzyıllarda Anadolu'dan da Hôy'a Türkmen göçleri vuku bulmuştur. Hôy'un Azerbaycan dışında İran, Kafkasya, Anadolu ve Irak hudutlarına yakın bir mesafede bulunması, bu yöre ile adı geçen İslâm beldeleri arasında sıcak kültürel ilişkilerin kurulmasına yol açmıştır.

Hôy ve çevresinde tarihî süreç içerisinde çok sayıda devlet adamı, âlim, bilgin ve şair yetişmiş veya bazı bilginler bu şehre uğrayarak bir müddet ikamet etmişlerdir. Örneğin Hôy'dan Anadolu'ya gelip yerleşmiş veya bir süre bu ülkede bulunarak çalışmalar yapmış Hôylu şahsiyetlerin sayısı hiç de az değildir. Bu şahsiyetler, isimlerinin yanında taşıdıkları *el-Hôyî, el-Hôî, el-Hûî, el-Huveyyî, el-Hâvî* vb. nisbeler ile anılmışlardır. Hôy'a mensup olup da Anadolu ile az ya da çok, doğrudan veya dolaylı olarak münasebeti bulunan ilim ve tasavvuf ehli şahsiyetlerden ilk akla gelenler şunlardır: Abdülmümin b. Muhammed el-Hôyî en-Nakkâş[4] ile bu zatın oğlu Hüsameddin Hasan b. Abdülmümin el-Hôyî el-Muzafferî[5], Şeyh Nâsıreddin Mahmud b. Ahmed el-Hôyî (Ahi Evren), Şemseddin Muhammed b. Ali b. Melikdâd/ Melik Davud (Şems-i Tebrizî), Şeyh Evhadüddin el-Kirmânî el-Hôyî, Kadı Tâceddin el-Hôyî, Abdal Musa, Geyikli Baba, Ebû Abdullah Sirâceddîn Ömer b. Ekmeleddîn el-Gilânî el-Halvetî (Ömer Halvetî), Şeyh Hamîdüddin Abdullah el-Aksarayî (Somuncu Baba), Şeyhülislâm Berda'î, Şeyh Pîr Muhammed[6] (Pirî Halife) b. Şeyh Kutbeddin b. Şeyh Pîr Hasan el-Hôyî ve bu zatın oğlu Şeyh Mehmed b. Şeyh Pîr Muhammed el-Hôyî, Celal b. Sultanşah el-Hôyî vb.

Yukarıda ismi zikredilmiş olan bu zatların Anadolu'daki etkinlikleri ile bunların Hôy'la olan münasebetleri üzerine daha önce hususi bir yazı

---

pazarlar, çarşılar, mescitler, mektepler, medreseler, meydanlar, mahalleler, değirmenler, hamamlar, Hôy'dan yetişmiş bazı şahsiyetler, bir kısım meslekler, musiki âletleri, özellikle de Anadolu'da oynanan oyunlarla ve yenilen yemeklerle aynı Türkçe adları taşıyan onlarca oyun ve yiyecek ismi için bkz. Muhammed Ali Kerimzâde Tebrizî Hoyî: *Yadvâre-yi Şehr-i Hôy*, Tahran, 1388.

[4] Bu zat hakkında ayrıca bilgi için bkz. Muhammed Ali Kerimzâde Tebrizî Hoyî: *Yadvâre-yi Şehr-i Hôy*, s.199,211-213.

[5] Bu ilim adamı için bkz. Cevdet Yakupoğlu ve Namıq Musalı: Ha*san b. Abdülmümin el-Hoyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşâ Sanatı*, TTK Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2018.

[6] Elnur Nasirov: *Orta Asrlarda Yaşamış Azerbaycanlı Âlimler, Fakihler, Müfessirler, Muhaddisler, Mütekellimler, Râviler, Qariler*, Bakü, 2011 (sayfa numarası gösterilmemiş).

(tebliğ) kaleme alınmıştı.[7] Bu çalışmada sadece XII-XV. yüzyıllar arası zaman dilimi göz önünde bulundurulmuş ve ilaveten tebliğin hacmini aşmaması açısından Anadolu dışındaki İslâm beldelerinde zikri geçen Hôylu bilginlere yer verilmemişti. Ayrıca Hôy'daki Türk nüfus potansiyelinin ve yine bu yörede ortaya çıkmış yüksek kültür birikiminin tarihî arka planının nasıl tesis olunduğuna dair müstakil olarak başka bir çalışma daha yapılmıştı. Burada şehrin Selçuklu fethinden Osmanlı egemenliğine geçişine kadarki beş asırlık zaman dilimi esas alınmak kaydıyla Hôy'un Türk idaresi altındaki siyasi tarihi ele alınmıştı.[8] İşte bu noktada Hôy'un XII-XV. asırlar arası Türk-İslâm tarih ve kültüründeki yerinin tespitinin önemli bir aşaması olarak Hôy'a mensup diğer bilgin ve mutasavvıfların da incelenmesinde fayda mülahaza edilmiştir. Çünkü bu bilginler, yaşadıkları çağlarda ve hatta kendi dönemlerinden sonraki asırlarda da Türk-İslâm âleminin dinî, ilmî ve edebî açılardan aydınlanmasına katkı sağlamış mümtaz şahsiyetler idi.

Hôy Yöresine Mensup Bilginler- Edipler- Mutasavvıflar

Aşağıda, bahsi geçen asırlar zarfında yaşamış ve İslâm dünyasında "Hôy" nisbesi ile kayıtlara geçmiş şahsiyetlerin kısaca hayatlarına değinilmiş ve varsa eserleri listelenmiştir. Burada ele alınan şahsiyetler, tespit edilebildiği kadarıyla kronolojik bir akışa göre (XII. yüzyıldan XV. yüzyıl sonlarına doğru) sıralamaya tabi tutulmuştur.

Ebu'l-Kasım/ Ebu'l-Feth Nâsır b. Ahmed b. Bekir/ Bekrân el-Hôyî (ö.507/ 1113)

Büyük Selçuklular çağında 1073 yılı civarında dünyaya gelmiştir. Hôy'dan çocuk yaşta ayrıldığı anlaşılmaktadır. Ebû Tahir eş-Şirazî'den Arap dili üzerine eğitim görmüştür. Ebû İshak İbrahim eş-Şirazî (ö.1083)'den ise Şâfiî fıkhı dersi almıştır. Ayrıca o devrin tanınmış muhaddislerinden de hadis dinlemiştir. XII. yüzyıl başlarının ünlü edipleri arasına girecek kadar şiir ve edebiyatta ilerlemiş; yaşadığı çağda edip, şair, nahiv âlimi, muhaddis ve fıkıh bilgini olarak tanınmıştır. Yüksek tahsilinden sonra memleketine dönmüş, bir süre Hôy kadılığı yapmıştır. Nitekim kendisinden önce babası ve kardeşi de Hôy'da bir müddet kadılık yapmışlardı. XII. yüzyıl müelliflerinden Ebû Tahir Şeyh es-Silefî (ö.1180), Hôy'da bulunduğu esnada bu şehirde bulunan Bağdat şeyhlerinden biri olan Ebu'l-Hasan b. Nakûr ve Ebu'l-Kasım b. el-Beserî vb. ilim ehlinden Ebu'l-Kasım Nâsır b.

[7] Bkz. Yakupoğlu: "Güney Azerbaycan'ın Tarihî Kenti Hoy ve Kültürel Açıdan Anadolu'ya Katkıları (XII-XVI. Yüzyıllar)", *II. Milletlerarası Azerbaycan- Türkiye Münasebetleri Sempozyumu*, Bakü/ Azerbaycan (12-14 Ekim 2017), Bildiriler Kitabı: Kastamonu, 2018, s.117-127.

[8] Yakupoğlu: "Azerbaycan'ın Hôy Yöresinde Türk Egemenliği", s.177-195.

Ahmed hakkında malumatlar toplamıştır. es-Silefî'nin derlediği bu malumatlara göre Ebu'l-Kasım Nâsır b. Ahmed, Arap dili ile ilgili tahsilini kendi memleketi olan Hôy'da Ebû Tahir eş-Şirazî'den, fıkıhla ilgili tahsilini ise Bağdat'ta Ebû İshak eş-Şirazî'den almıştır. Onun şiirlerinden oluşan bir divanının ve edebiyat üzerine başka eserlerinin olduğu biliniyor. Bunlardan biri *Şerhü'l-Lüm'a ve Tesmiyetü'l-Eşyâ* ismini taşımaktadır. Ebu'l-Kasım Nâsır b. Ahmed bu sahadaki çalışmalarından dolayı Azerbaycan sahasında "Şeyhü'l-Edeb" (Edebiyat Şeyhi) unvanıyla tanınmıştır. Buna ilaveten İslam beldelerinden çoğu ilim tâlibinin ondan hadis ve kıraat öğrenmek için Hôy'a geldikleri de rivayet edilmiştir. Hôylu muhaddislerden Ebu'l-Vefâ Bedil el-Hôyî[9] de ondan hadis dinleyenlerdendi. Ebu'l-Kasım Nâsır b. Ahmed, Horasan'a gitmeye niyet ettiği günlerde yolda (Selmas'ta) hastalanarak vefat etmiştir (Rabiulâhir 507/ Eylül- Ekim 1113). es-Silefî, bu zatın vefatı esnasında Selmas'ta bulunması hasebiyle cenaze namazına iştirak etmiştir. Onun naklettiğine göre Cuma günü hatip hutbe okuyup, Cuma namazını kıldırmış, ardından camide bulunan Kadı Ebû Bekir Yahya b. İbrahim el-Kelî, kalabalık sayıda bulunan cemaate Ebu'l-Kasım Nâsır b. Ahmed'in cenaze namazını kıldırmıştır. Sonra Kadı Ebû Bekir, minbere çıkarak vaazda bulunmuş, Kur'ân-ı Kerîm'den âyetler okuyarak ve hadisler naklederek, ilim adamlarının yeryüzünde insanlık için taşıdığı önemin altını çizmiştir. Daha sonra ise Ebu'l-Kasım Nâsır b. Ahmed'in hayatından kesitler naklederek cemaati ağlatmıştır. es-Silefî, ona ait olduğunu duyduğu bazı şiir parçalarını eserine derç etmiştir.[10] Kâtip Çelebi, bu âlimin ismini Ebu'l-Kasım Nâsır b. Ahmed eş-Şirazî (ö.507) şeklinde zikretmiş, dolayısıyla onun Şiraz'la olan bağına işaret etmiştir. Kâtip Çelebi'ye göre bu âlim, X. yüzyıl ikinci yarısı nahiv âlimlerinden Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mavsılî (ö.392/1002)'nin kaleme aldığı *el-Lümau fi'n-Nahv* isimli eserini şerh etmiştir.[11]

Ebu'r-Rûh Ferec b. Ubeydullah b. Ebû Nuaym Halef b. Hasan el-Hôyî (ö.521/ 1127)

Hôy'da dünyaya gelmiş, Bağdat'ta Ebû İshak eş-Şirazî (ö.1083)'den ve Ebû Saîd el-Mütevellî'den fıkıh tahsil etmiş, daha sonra memleketi Hôy'a dönmüştür. XII. yüzyıl ilk yarısının tanınmış fakih ve muhaddislerinden olan

---

[9] es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî: *Kitâbu'l-Ensâb*, Tahkîk: Şeyh Abdurrahman b. Yahya el-Mu'allimî el-Yemânî, Kahire, 1980, C.I, s.349.

[10] Nergiz Aliyeva: *Şeyx es-Silefî ve Azerbaycan*, Bakü, 2016, s.110-111; Müellifin isminin değişik okunuş şekli için krş. Aliyeva: *İbn Makula (1030-1082) Azerbaycanlı Ziyalılar Haqqında*, Bakü, 2014, s.41.

[11] Kâtip Çelebi: *Keşfüz-Zunûn*, Çev. Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, C.IV, s.1246; Mukaddem, Hôy'la ilgili çalışmasında, Yakut el-Hamevî (ö.1229)'nin *Mu'cemü'l-Udebâ* adlı eserini kaynak göstermek suretiyle, bu zatın Hôy şehrine mensup olduğunu belirtmiştir.

bu zat, Hôy'da kendi adıyla anılacak olan bir medrese (Ferec el-Hôyî Medresesi) açmış, sahip olduğu bilgileri burada talebelerine aktarmıştır. Onun Hôy kadılığı yaptığı da anlaşılıyor. Pek çok âlimin yetişmesine vesile olan bu medrese ve dolayısıyla Ferec el-Hôyî, Hôy tarihinde mühim bir ilmî mevkii işgal etmiştir. Hôy'da vefat eden Ferec el-Hôyî, bu şehirde defnedilmiştir.[12]

Ebû Yakup Yusuf bin Tahir bin Yusuf bin Hasan el-Hôyî (ö.1154)

Yusuf b. Tahir el-Hôyî, XII. yüzyıl ilk yarısında yaşamıştır. Şâfiî mezhebine mensup fakihlerden idi. Bir ara Horasan'ın Tûs şehrinde de ikamet etmiş, burada kadı muavinliği vazifesini ifa etmiştir. Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-Meydânî en-Nişâburî (ö.518/ 1124)'den dersler almıştır. Bahsi geçen Meydânî'nin kaleme aldığı Arapça atasözlerinden oluşan *Mecma'u'l-Emsâl* adlı eserini *Ferâidü'l-Harâid fi'l-Emsâl ve'l-Hikem* adıyla ihtisar etmiştir (532/ 1138).[13] Bu eserin Türkiye kütüphanelerinde nüshaları tespit edilebilmektedir.[14] Müellifin bu eserinin ismi *Ferâ'idü'l-Fevâ'id li-Tahkîki Ma'ânî'l-İsti'âre* şeklinde de verilmiştir.[15] Yusuf b. Tahir'in, ayrıca *Şerhü Tenvîri's-Sıkti'z-Zend* isimli Arapça bir eseri daha mevcuttur.[16] Yusuf bin Tahir el-Hôyî'nin vefat tarihi 549/ 1154 olarak gösterilmiştir.[17] es-Sem'ânî (ö.1167), *Kitâbü'l-Ensâb* adlı eserinde Hôy ehlinden olup Tûs'ta ikamet etmiş fâzıl ve âlimlerden Ebû Yakup Yusuf b. Muhammed el-Hôyî[18] adlı zatı zikretmiştir. Yakut el-Hamevî'ye göre ise bu

---

[12] Aliyeva: *Hilafet'in Bilim ve Eğitim Merkezlerinde Azerbaycan Aydınları*, Cinius Yayınları, İstanbul, 2018, s.129,132-133,155-156; Nasirov, bu zatın ölüm tarihini 1127 olarak göstermiştir. Bkz. Nasirov: *Orta Asrlarda Yaşamış Azerbaycanlı Âlimler;* Zehebî, Hôy kadısı olarak tanıttığı bu zatın adını Ebû Nuaym Muhammed b. Ubeydullah olarak vermiştir. Bkz. ez-Zehebî: *Kitâbü'l-Müştebih fî Esmâi'r-Ricâl*, Leiden, 1863, s.130.

[13] Zülfikar Tüccar: "Meydânî", *TDV. İA.*, (2004), C.29, s.501.

[14] Bu nüshalar için bkz. Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, Nr. 1347, v.1-177. Bu eser aynı yıl istinsah edilmiştir. Diğer nüsha da aynı koleksiyondadır. Bkz. Nr. 1348, v.1-191. Bu nüsha Osman b. Hüseyin tarafından 649/1251 tarihinde istinsah edilmiştir, üçüncü nüsha da aynı koleksiyondadır. Bkz. Nr. 1346, v.1-168. Bu eser 986/ 1578'de İbrahim b. Abdülkerim tarafından istinsah edilmiştir.

[15] 1040/ 1629 tarihli bir istinsah nüshası için bkz. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Nr. 1567/4, v.34b-154b.

[16] Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi Atıf Efendi Koleksiyonu, Nr. 2151, v.1-174; Krş. Nasirov: *Orta Asrlarda Yaşamış Azerbaycanlı Âlimler*.

[17] Bkz. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Nr.1567/4, v.34b-154b (http://www.yazmalar.gov.tr/eser/ feraidul-fevaid-li-tahkîki-maanîl-istiare/75873; Erişim: 11.07.2017).

[18] es-Sem'ânî, C.V, s.213-214.

şahıs, 549/ 1154 tarihinde bir kargaşa esnasında öldürülmüştür.[19] Görüldüğü üzere burada zikri geçen Ebû Yakup Yusuf b. Muhammed ile konumuz olan Ebû Yakup Yusuf bin Tahir aynı şahsı ifade etmekte olup, bu ikisinin vefat tarihleri de aynıdır. Baba isimlerinin farklı gösterilmesi hususu ise izaha muhtaçtır.

Ebu'l-Vefâ Bedil b. Ebi'l-Kasım b. Bedil (Budeyl) el-İmlî el-Hôyî/ el-Huveyyî (ö.562/ 1167)

XII. yüzyılda yaşamış Şâfiî mezhebine mensup fakih ve muhaddislerdendir. es-Sem'ânî, *Kitâbu'l-Ensâb* isimli eserinde ondan kısaca bahsetmiş ve bu zatın babasının peltek /kekeleyerek konuştuğunu iddia etmiş; "el-imlî" lakabının da bununla ilgili olduğunu belirtmiştir. Ebu'l-Vefâ Bedil el-Hôyî, erken tahsil yıllarında Kadı Ebu'l-Feth Nâsır b. Ahmed b. Bekran el-Hôyî'den hadis dinlemiştir. Hadis ilminde yüksek bir mevkie çıkan Ebu'l-Vefâ'dan hadis dinleyen, talebesi olan ünlü şahsiyetler de vardır. Nitekim XII. yüzyılın tanınmış tarihçi, biyografi yazarı ve muhaddislerinden İbn Asâkir (Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah b. Asâkir, ö.1176) Ebu'l-Vefâ'dan hadis dinlemiş ve nakletmiştir.[20]

İmam Kadı Rükneddin el-Hôyî (ö.1173 sonrası)

Rükneddin el-Hôyî, Selçukluların son devirlerinde XII. yüzyıl ortalarının önemli şair ve tarihçilerinden biridir. Bu zat aynı zamanda Azerbaycan Atabeylerinin büyük devlet adamlarındandır. Bir müddet Hôy kadılığı da yapmıştır. Şâfii fakihleri arasında da onun zikri geçmektedir. Rükneddin el-Hôyî, 1154-1155 yıllarında Tebriz'de bulunmuş ve dönemin büyük şairlerinden Hakanî-yi Şirvanî (ö.1199) ile görüşmüştür. Hakanî, Divan'ında Rükneddin el-Hôyî'yi bir kaside ile övmüştür. Rükneddin el-Hôyî'nin kaleme aldığı birkaç eseri biliniyor. Bunlardan Azerbaycan tarihi ile ilgili yazdığı *Mecma-i Erbâbi'l-Melik* adlı eserinden, kendisinden sonraki tarihçiler istifade etmiştir. Rükneddin el-Hôyî'nin 1173 tarihinde henüz hayatta olduğu görülüyor. Nitekim o, Irak Selçuklu sultanı Arslan b. Tuğrul'un annesinin ölümü vesilesiyle bir rubai kaleme almıştır. Onun diğer şiirleri ve münşeat üzerine yazdığı *el-Muhtârâtu mine'r-Resâil* isimli eseri sayesinde Atabey İldeniz'in nezdinde itibar sahibi olduğu da anlaşılıyor.[21]

---

[19] Mukaddem: "Ahi Evren Veli'nin Doğduğu Şehir Hôy", s.475; Krş. Nergiz Aliyeva: *es-Semanî'nin "Kitab el-Ensab" Eseri Azerbaycan'ın Medeniyyet Tarixine Dair Menba Kimi*, Bakü, 2010, s.111.

[20] ez-Zehebî: *Kitâbü'l-Müştebih fî Esmâi'r-Ricâl*, s.28; es-Sem'ânî, C.I, s.349.

[21] Riyahi: *Tarih-i Hôy*, s.54-56.

Ebû Mekârim el-Hôyî

XII. yüzyıl ortalarında Azerbaycan Atabeyleri İldenizliler zamanında Hôy'da yaşamıştır. Döneminin dikkate değer şairlerindendir. İbn Asâkir, bu âlimi Hôy'da görmüş ve ondan iki beyitlik bir şiir nakletmiştir.

Ebû Saîd Ahmed b. Hacı b. Ammar el-Hôyî

Şâfiî âlimlerinden olup, aynı zamanda tanınmış vâiz, fakih ve muhaddislerden idi. Ebu'l-Kasım b. Ebû İshak es-Sabî'den hadis dinlemiştir. İbn Asâkir Azerbaycan seyahati esnasında Hôy'da onu görmüş ve bir müddet derslerine iştirak etmiştir.[22] İbn Asâkir, başka Hôylu yüksek şahsiyetlerden de bahsetmiştir. Bunlardan biri Enes b. Ahmed el-Hôyî olup, müellif bu zatı Azerbaycan kadısı olarak tanıtmıştır.[23]

Ebu'l-Hasan Ali b. Bahtiyar b. Ali el-Hôyî

Hadis, tarih, edebiyat sahalarında ihtisas yapmış olan bu Hôylu bilgin, Şeyh Ebû Saîd Muhammed b. Hüseyin el-Bekrî el-Nişapurî'den de ders almıştır. Hôy şehir merkezi camiinde hadis dersleri okutan bu âlimin vefat tarihi tespit edilememiştir.[24]

Sadru'l-Kebîr İmâdeddin b. Ahmed b. Kâid el-Hôyî (ö.1190'lı yıllar)

XII. yüzyıl ikinci yarısında Azerbaycan Atabeyleri İldenizliler zamanının devlet ricâli arasında bulunan İmâdeddin el-Hôyî, Hôy şehri reisliği de yapmak suretiyle şehri düşmanların ve çapulcuların saldırılarına karşı korumuştur. Onun, şehir emirliği vazifesini başarıyla ifa ettiği anlaşılıyor. İmâdeddin el-Hôyî, muasırı olan Genceli Nizâmî ile de yakın dostluklar kurmuştur. Genceli Nizâmî, şiirlerinde ondan övgüyle bahsetmiştir. İmâdeddin el-Hôyî, burada *Hâce-i Ercümend* unvanı ile anılmıştır. Kaynaklar, onun kaleme almış olduğu eserlerinden ve Sadreddin isimli bir oğlunun mevcudiyetinden bahsetmişlerdir.[25]

Cemâl el-Hôyî (ö.1190'lı yıllar)

XII. yüzyıl son yarısında Azerbaycan Atabeyliği mıntıkasının meşhur şairlerindendir. Cemâl el-Hôyî, dönemin diğer önemli şairleri olan İmâdeddin el-Hôyî ve Genceli Nizâmî ile de muasır idi.

---

[22] Nasirov: *Orta Asrlarda Yaşamış Azerbaycanlı Âlimler.*
[23] İbn Asâkir: *Târihu Medineti Dımaşk*, Beyrut/ Lübnan, 1995, C.IX, s.311.
[24] Nasirov: *Orta Asrlarda Yaşamış Azerbaycanlı Âlimler.*
[25] Riyahi: *Tarih-i Hôy*, s.56-57.

Kadı Şehâbeddin Halil b. Sa'âde b. Cafer b. İsa el-Hôyî el-Dımeşkî

Hôy'a nispet edilen büyük bir bilgin ailenin tanınan ilk şahsiyetidir. Aşağıda zikredileceği üzere bu zatın oğlu ve torunu kendisinden daha fazla tanınmışlardır. Kadı Şehâbeddin Halil'in XII. yüzyıl ortalarında Hôy'da dünyaya geldiğini ve ilk tahsilini bu şehirde yaptıktan sonra o devrin büyük ilim merkezleri Bağdat ve Şam'a giderek yüksek ilimlerde ihtisas sahibi olduğunu görüyoruz. Onun daha sonra tekrar Hôy'a dönerek buradaki medreselerde ders verdiği tahmin olunsa da, ekseriyetle Şam'da ikamet ettiğini ve Eyyûbî devlet yetkililerinin tayini ile başkadılık (Kâdi'l-Kudât) yaptığını tespit ediyoruz. Kadı Şehâbeddin Halil'in ölüm tarihi tam olarak saptanamasa da onun XIII. yüzyılın ilk çeyreği içinde vefat etmiş olduğu, oğlunun hayat hikâyesine dayanarak söylenebilir. Kâtip Çelebi'nin nakline[26] göre bu zat, İmam Fahreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî (ö.606/1209) tarafından kaleme alınmış *Mefâtihu'l-Gayb (et-Tefsîrü'l-Kebîr)* adlı eserdeki bazı eksiklikleri tamamlamıştır.

Ebu'l-Abbas Kadı Şemseddin Ahmed b. Kadı Şehâbeddin Halil b. Sa'âde b. Cafer b. İsa el-Bermekî el-Hôyî/el-Huveyyî eş-Şâfiî (ö.1240)[27]

Azerbaycan Atabeyliği İldenizliler zamanında 583 Şevvâl/ Aralık 1187 tarihinde Hôy'da dünyaya gelmiştir. İlk tahsilini burada aldıktan sonra Horasan'a giderek Fahreddin Râzî mektebinde (Herat'ta) kelam ve usûl sahalarında yüksek eğitim almış; Kutbeddin el-Mısrî ve Alâaddin et-Tûsî gibi dönemin kudretli âlimlerinden hadis, fıkıh ve cedel ilimlerini tahsil etmiştir. Daha sonra Horasan'ın diğer mühim ilim ve kültür merkezi Nişapur'a giderek bu şehirde meskûn muhaddislerden Ebu'l-Hasan Müeyyed b. Muhammed b. Ali et-Tûsî'den hadis dinlemiştir. Moğol istilası esnasında pek çok âlim gibi bu zat da batıya göçmüş ve Şam Eyyûbîlerinin hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam İsa (1218-1227) zamanında bu melikliğin merkezi Şam'a gelmiştir. O, bu büyük ilim merkezinde de boş durmamış, burada Ebû

---

[26] Kâtip Çelebi: *Keşfüz-Zunûn*, C.IV, s.1402-1403.

[27] Tâceddin Ebî Nasr Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî es-Sübkî: *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, Nşr. Mahmud Muhammed et-Tannâhî, C.VIII, s.16-17; İbn Kadı Şuhbe, Ebû Bekir Takıyyüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed ed-Dımeşkî: *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, Nşr. Dr. Abdulalim Han, Haydarâbâd, 1978, C.II, s.87-88; İbnü's-Sâbûnî, Cemâleddin Ebû Hâmid Muhammed b. Ali el-Mahmûdî (ö.680/ 1281): *Tekmiletü İkmâli'l-İkmâl fi'l-Ensâb ve'l-Esmâ ve'l-Elkâb*, Nşr. Dr. Mustafa Cevâd, Bağdat, 1957, s.106-107; ez-Zehebî: *Kitâbü'l-Müştebih fî Esmâi'r-Ricâl*, s.130; Kâtip Çelebi: *Keşfüz-Zunûn*, C.I, s.104; C.II, s.745; C.III, s.891; C.IV, s.1575; Mahmut Kaya: "İbn Ebû Usaybia", *TDV. İA.*, (1999), C.19, s.446; Aliyeva: *Hilafet'in Bilim ve Eğitim Merkezlerinde Azerbaycan Aydınları*, s.22,23,119-120,178.

Abdullah Hüseyin b. ez-Zübeydî/ez-Zebîdî ve Ebû Amr Takıyyüddin Osman b. Salah (ö.1245)'tan hadis dinlemek sûretiyle yüksek bilgisini bir kat daha arttırmıştır. Nihayet Şam Eyyubî hükümdarı, Kadı Şemseddin Ahmed'e ilminden dolayı büyük ilgi göstermiş, ona iltifatta bulunmuş ve sözlerine itibar etmiştir. Ayrıca ona kalacağı bir yer tahsis etmiş ve maaş bağlatmıştır. Sultan'ın onu Şam başkadılığına (Kâdi'l-Kudât) tayin ettiği (1226) de rivayet olunmaktadır. Görüldüğü üzere Şemseddin Ahmed el-Hôyî, bu ilim ve kültür şehrinde yüksek bir mevki tutmuş, burada bir müddet müderrislik ve kadılık yapmıştır. Onun Şam'da daha önceki asırda Nureddin Mahmud Zengî tarafından temelleri atılan Büyük Âdiliye Medresesi'nde çalıştığı bilinmektedir. Şemseddin Ahmed el-Hôyî'nin Şâfiî mezhebinden olduğu tespit edilmiştir. Bu zatın güzel hitabeti, keskin düşüncesi ve cömertliği gibi yüksek vasıfları bulunuyordu. XIII. yüzyıl ortalarının ünlü bilgin ve sofilerinden Şems-i Tebrizî, Şam'da bir süre onun derslerine katılmıştır. Sıbt İbnü'l-Cevzî de Şam'da onunla görüşmüştür. İlahiyat ve felsefe alanlarında ihtisas sahibi olarak eserler telif etmiş bulunan Kadı Şemseddin el-Hôyî, Şam kadıları hakkında *er-Ravdu'l-Bessâmü fi men Veliye Kadâe'ş-Şam* isimli kitap yazmıştır. Ayrıca Şeyh Rükneddin Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Amîdî es-Semerkandî (ö.515/ 1121)'nin tartışma ilmi hakkındaki *el-İrşâdü fî İlmi'l-Hilâfi ve'l-Cedel* isimli eserini şerh etmiş, yine aynı yazarın aynı konudaki *en-Nefais* isimli başka bir eserini *Arâisü'n-Nefâis* adıyla özetlemiştir. Ona atfedilen diğer eserler şu şekilde sıralanabilir: *Usûl Hakkında Kitâb*, *Nahv Hakkında Kitâb*, Arap edebiyatı üzerine *Âruz Hakkında Kitâb*, felsefe üzerine *Rumûzu'l-Hükmiyye*, Fahreddin Râzî'nin *Miftâhu'l-Gayb (Tefsîrü'l-Kebîr)* adlı tefsirine yaptığı şerh ve ilaveler, biyografi üzerine *Ahbâru'l-Ahyâr bi mâ Vecede ale'l-Kubûr mine'l-Eşâr*… 698/ 1298 tarihinde istinsah edilmiş bir nüshası Manisa İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler bölümünde kayıtlı (45 Hk 3180) bulunan *Yenâbi'u'l-'Ulûm* isimli bir eserin de müellifi olarak Şemseddin Ahmed b. Halil gösterilmiştir.

Kadı Şemseddin el-Hôyî, Şam'da Âdiliye, Eminiye, Gazzâliye gibi medreselerin de baş müderrislerindendi. Buralarda dersler vererek öğrenciler yetiştirmiştir. Ondan hadis dinleyenler arasında Tâceddin b. Ebî Cafer, Ebû Amr ibnü'l-Hâcib, Cemâleddin Muhammed İbnü's-Sâbûnî (ö.680/ 1281) ve kendi oğlu (Şehâbeddin Muhammed) bulunuyordu. XIII. yüzyılın büyük göz hekimi ve biyografi yazarı İbn Ebû Usaybia (ö.1269) da ondan ders almış ve bu esnada İbn Sehlân'ın *et-Tebsıra* adlı eserini Kadı Şemseddin'den okumuştur. İbn Ebû Usaybia, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etıbbâ* isimli eserinde Kadı Şemseddin el-Hôyî'den güzel ve övücü sözlerle bahsetmiş, fakihlere ders verdiğini dile getirmiş ve taşıdığı lakapları sıralamıştır. Ona göre bu zat, "hikmet ilimlerinde zamanının yegânesi, şeriat işlerinde

döneminin görkemli âlimi ve tıbbın esaslarının bilgini" idi. Ebû Şâme (ö.1267) ve Zehebî (ö.1348) gibi müellifler de Kadı Şemseddin el-Hôyî'yi öven sözler sarf etmişlerdir. Gerçekten de Kadı Şemseddin el-Hôyî, hafızlığının yanında fıkıh, fıkıh usulü, kelam, tıp ilmi, Arap dili ve edebiyatı, şiir ve cedel gibi ilimlerde yüksek ihtisas sahibi biri idi. Hz. Peygamberden hadisler nakletmeyi ve Şam'daki medreselerde ders vermeyi ölümüne kadar sürdürmüştür. İbadete olan düşkünlüğüyle bilinen, "allâme" "fakih" "kadı" unvanları taşıyan değerli Türk âlimi Şemseddin Ahmed el-Hôyî, Eyyûbî idaresinin son yıllarında Şam'da vefat etmiştir (7 Şa'bân 637/ 3 Mart 1240). Kabri Kasiyun Dağı'nın yamacındadır. Oğlu Kadı Şehâbeddin Muhammed de en az onun kadar ünlü bir âlim olup, kendisinden aşağıda bahsedilmiştir.

Ebû Abdullah Kadı Şehâbeddin Muhammed b. Kadı Şemseddin Ahmed b. Kadı Şehâbeddin Halil b. Sa'âde b. Cafer b. İsa b. Muhammed el-Hôyî el-Kudâî eş-Şâfiî (ö.693/ 1294)[28]

Aslen Hôylu olarak tarif edilen Kadı Şehâbeddin Muhammed el-Hôyî, Eyyûbilerin son dönemlerinde 14 Şevval 626/ 5 Eylül 1229 (veya Recep 626/ Haziran 1229) tarihinde Şam'da Âdiliye semtinde dünyaya gelmiştir. Babası (Kadı Şemseddin Ahmed) ve dedesi (Kadı Şehâbeddin Halil) de ünlü bilginler olup kendileri hakkında yukarıda bilgi verilmişti. Kadı Şehâbeddin Muhammed el-Hôyî, 1240 tarihinde yani 11 yaşında iken babasını kaybetmiştir. Ancak âlim bir ailede yetişmiş olmanın verdiği avantajla iyi bir tahsil ve terbiye görmüştür. Âdiliye Medresesi'nde dersler almış, Şam'daki eğitimini yeterli görmeyerek Kahire'ye de gitmiştir. Hatta onun gençliğinde Bağdat, İsfehan ve Horasan'ın ilim beldelerine seyahatler ederek tanınmış muhaddislerin ders halkalarına katıldığı, Horasan'da iken Fahreddin Râzî'nin talebelerinden Kutbeddin el-Mısrî ve Alâaddin et-Tûsî (et-Tâvûsî)'den kelam ve mantık eğitimi aldığı ileri sürülse de[29] 1250'li yıllarda Moğol kılıcı altında inleyen Irak- İran ve Horasan topraklarına seyahat etmek ve buralarda yüksek tahsil yapmak mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla bu seyahat rivayeti, daha çok müellifimizin babası Kadı Şemseddin Ahmed ile ilgilidir. Her ne şekilde olursa olsun neticede Kadı Şehâbeddin Muhammed el-Hôyî, babasını da geçecek düzeyde meşhur bir âlim olmuş; tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, astronomi, matematik ve hendese gibi

[28] İbn Kesîr, İmâdeddin İsmail b. Ömer: *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, C.XIV, s.19; Kâtip Çelebi: *Keşfüz-Zunûn*, C.I, s.154,170; C.III, s.928,1017; C.IV, s.1425; Kadı Şehâbeddin Muhammed'in adı Kâtip Çelebi'de bir kayıtta Şehâbeddin Ahmed b. Şemseddin (ö.693) olarak geçmekte ise de burada kastedilenin Şehâbeddin Muhammed olduğu anlaşılıyor. Bkz. C.I, s.228; Krş. Aliyeva: *Hilafet'in Bilim ve Eğitim Merkezlerinde Azerbaycan Aydınları*, s.33.

[29] Nasirov: *Orta Asrlarda Yaşamış Azerbaycanlı Âlimler.*

o dönemin meşhur bilimlerinin her alanında ihtisas yapmıştır. *İbnü'l-Hôyî* ve *Zü'l-fünûn* lâkaplarıyla da tanınan Kadı Şehâbeddin Muhammed el-Hôyî, Memlûk Türk Devleti (1250-1517)'nin kuruluş yıllarının Şâfiî âlimleri arasında yer almış, ayrıca Şam'ın gözde medreselerinde çalışmıştır. Yine o, tıpkı babası gibi Şam merkezinde ve çevresinde (Besni, Kudüs, Halep) değişik tarihlerde kadılık yapmıştır. Bu âlimin, Moğol ordularının Suriye'ye saldırdığı günlerde (1259-1260) Mısır'a giderek beş yıl kadar Kahire kadılığı vazifesini, ardından ise bütün Memlûk ülkesinin başkadılığı (Kâdi'l-Kudât) görevini ifa ettiği de nakledilmiştir. Daha sonra ise tekrar Şam'a dönerek Âdiliye ve Gazzâliye medreselerinde dersler verip talebe yetiştirmeyi sürdürmüştür. İbn Kesîr gibi müellifler onun iffetli, nezih, yüksek derecede bir âlim, hadis ilmini ve hadis âlimlerini seven, hadis nakletmeyi meslek edinmiş bir ilim âşığı olarak methetmişlerdir. Bu vasıfları ve üstün meziyetlerinden dolayı onun hakkında şu söz söylenmiştir: "Eğer Kadı Şehâbeddin Muhammed el-Hôyî'nin Allah tarafından Şam'a gelmesi yazılmasaydı, bizden bilim sahibi biri çıkmazdı." Hayatı boyunca çok sayıda talebe de yetiştirmiş olan bu büyük Türk âlimi 25 Ramazan 693/ 19 Ağustos 1294 tarihinde Perşembe günü Şam'da vefat etmiştir. Cenaze namazı kılındıktan sonra Kasiyun Mezarlığı'nda babasının türbesi yanına defnedilmiştir. Hayatı boyunca çok sayıda kitabı inceleyen, tasnif eden, şerhler yazan Kadı Şehâbeddin Muhammed el-Hôyî'nin eserlerinden ve diğer çalışmalarından bazıları aşağıda gösterilmiştir:

- *Ekâlimü't-Teâlîm*: Tefsir, hadis, fıkıh, edebiyat, tıp, geometri ve aritmetik gibi yedi ilimden bahseden kitabıdır.[30]

- *Kifâyetü'l-Mütehaffızı fi'l-Luğa*: Memlûk Türk Devleti zamanının hadis âlimlerinden İbn Berdis (Ebu'l-Fidâ İmâdeddin İsmail b. Muhammed b. Berdis el-Ba'lî; ö.1362 veya 1384), bu eseri *Vesîletü'l-Mütelaffiz ilâ Kifâyeti'l-Mütehaffiz* adıyla manzum olarak yeniden yazmıştır. İbn Câbir Muhammed b. Ahmed el-A'mâ ise bu eseri manzum olarak yazmış (770/ 1369) ve *Umdetü'l-Mütelaffiz* adını vermiştir.[31]

- *et-Tavdîh*: Bu eseri manzum olarak yeniden yazmıştır.

---

[30] *Ekâlimü't-Teâlîm*'in Süleymaniye Kütüphanesi Şehit Ali Paşa Koleksiyonu'nda (Nr.50) bulunan bir nüshasının müellifi olarak Ahmed b. Halil b. Şaban ismi kaydedilmiş olup, eserin yazım tarihi 732/ 1332 olarak verilmiştir. Bu bilgi esas alınırsa eserin müellifi olarak Kadı Şehâbeddin Muhammed'i değil, babası Şemseddin Ahmed'i kabul etmek gerekiyor. Ayrıca kitabın telif tarihini de gözden geçirmekte yarar vardır. Çünkü 1332 yılında, bahsi geçen baba ve oğul hayatta değillerdir. Dolayısıyla bu tarih olsa olsa istinsah tarihidir.

[31] Kâtip Çelebi: *Keşfüz-Zunûn*, C.III, s.1194; A. Şenel: "İbn Berdis", *TDV. İA.*, (1999), C.19, s.369-370.

- *Kitâbü'l-Bedî'*: Kadı Şehâbeddin Muhammed el-Hôyî'nin eseri olduğunu Kâtip Çelebi zikretmiştir.[32]

- Kadı Şehâbeddin Muhammed el-Hôyî, Hâfız İbn Salâh eş-Şehrizûrî ed-Dımeşkî olarak tanınan Ebû Amr Osman b. Abdurrahman (ö.643/ 1245)'ın *Ulûmu'l-Hadis (Hadis İlimleri)* isimli eserini recez vezninde şiirle yazarak 1292 yılı başlarında tamamlamıştır.

- Yahya b. Abdülmutî (ö.628/ 1231)'nin nahiv hakkındaki *el-Fusûlu'l-Hamsûn (Elli Bölüm)* isimli eserini şerh etmiştir.[33]

- Sa'leb el-Kûfî olarak tanınan Ebu'l-Abbas Ahmed b. Yahya (ö.291/ 904)'nın *el-Fasih* isimli eserini şiirle yazmıştır.

- Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-Meydânî en-Nişâburî (ö.518/ 1124)'nin altı binden fazla Arap atasözünden oluşan *Mecmau'l-Emsâl* isimli Arapça eserinin özeti (muhtasarı) olan *Muhtasaru Mecmai'l- Emsal li'l-Meydânî* adlı Arapça eseri kaleme almıştır.[34]

- Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Halef el-Kabisî el-Meâfirî (ö.403/ 1012)'nin 520 hadisi içeren *el-Mülahhas* isimli eserinin başında yer alan 15 hadisi başarılı bir biçimde şerh etmiştir.[35]

- Edebiyatçı Şemseddin Muhammed b. Hasan b. Sibâ' el-Cizâmî es-Sâiğ ed-Dımeşkî (ö.722/ 1322), *el-Makamâtü'l-Şehâbiyye* isimli eserini, müellifimiz Şehâbeddin Muhammed el-Hôyî için yazmıştır.

Ebu'l-Me'âlî Muhammed b. Hüseyin b. Musa el-Hôyî

Şâfiî fakihlerinden olup, gençliğinde Bağdat'ta Nizâmiye Medresesi'nde tahsil görmüştür. Burada Tâceddin Urmevî (ö.1255) ile Ebu'l-Abbas Ahmed b. Tilâye el-Bağdadî (ö.1153) gibi âlimlerden dersler aldığı söylense de bu iki âlimin ölüm tarihleri arasında yüz yıl kadar bir zaman dilimi söz konusu olduğu için bunlardan birinin başka bir şahısla karıştırılmış olması durumu akla gelmektedir. Nasirov'a göre el-Bağdadî, ondan övgüyle bahsederek, iyi bir pedagog olduğunu ve güzel sesle Kur'ân-ı Kerîm okuma becerisi bulunduğunu nakletmiştir.[36]

---

[32] Kâtip Çelebi: *Keşfüz-Zunûn*, C.I, s.228.
[33] Kâtip Çelebi: *Keşfüz-Zunûn*, C.III, s.1014.
[34] Eserin yazma nüshası için bkz. İstanbul Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nr. 4238, v.1-179; Kâtip Çelebi: *Keşfüz-Zunûn*, C. I, s.179; C.IV, s.1274; el-Meydânî hakkında bkz. Tüccar: "Meydânî", s.501-502.
[35] Kâtip Çelebi: *Keşfüz-Zunûn*, C. IV, s.1452.
[36] Nasirov: *Orta Asrlarda Yaşamış Azerbaycanlı Âlimler.*

Ebû Abdullah Şeyh Necibüddin Muhammed b. Mezyed b. Mübeşşir el-Hôyî (ö.1276)

1197 yılında Hôy'da dünyaya gelmiş olup, XIII. asır muhaddislerindendir. İlk tahsilini Hôy'da tamamladıktan sonra Moğol İstilası'nın başlangıç yıllarında diğer pek çok âlim gibi o da batıya göç etmiş ve Eyyubîlerin elinde bulunan Suriye ve Mısır'a gitmiştir. Şeyh Necibüddin Muhammed, Mısır'da hadis tedris etmiş ve Memlûk Türk Devleti'nin ilk yıllarında da hadis ilmiyle meşgul olmuştur. Sultan Baybars'ın egemenliğinin son senelerinde 12 Şevval 674 / 30 Mart 1276'da Kahire'de vefat etmiştir.[37] Kabrinin bu şehirde bulunması icap eder.

Ahmed b. Musa b. Nasr el-Hôyî el-Dımeşkî

Ahmed b. Musa'nın Hôy'da ilk tahsilini yaptıktan sonra Şam'a giderek yerleştiği ve burada eserler kaleme aldığı anlaşılıyor. Bu eserlerden birisi *el-Âli'r-Rütbe fî Ahkâmi'l-Hisbe* adını taşıyan Arapça eseridir. Ebu'l-Hasan Alâaddin Ali b. Halil et-Trablusî (ö.1445 sonrası)'nin Hanefî fıkhı üzerine Arapça olarak kaleme aldığı *Mu'înü'l-Hükkâm fi mâ Yetereddedü beyne'l-Hasmeyn-i mine'l-Ahkâm* isimli eserinde, Ahmed b. Musa'nın bu kitabına atıfta bulunulmuştur.[38]

Yusuf b. İsmail b. İlyas b. Ahmed el-Hôyî el-Bağdadî eş-Şâfiî (ö.1354)

Yusuf b. İsmail el-Hôyî, İlhanlı Devleti idaresi yıllarında, Hôy'da dünyaya gelmiş ve bu şehirde tıp eğitimi görmüştür. XIV. yüzyıl ilk yarısının tanınmış Şâfiî âlimleri, aynı zamanda eczacı ve tabipleri arasına girmiştir. *İbnü'l-Kebîr, İbnü'l-Kütübî*, *Ebu'l-Mehâsin* ve *Nasreddin* gibi lakaplar taşımıştır. İlk tahsilden sonra Bağdat'a giderek, yüksek eğitimini sürdürmüş, bu ilim ve kültür kentinde saray hekimliği de yapmıştır. Yusuf b. İsmail, daha sonra Türk Memlûkler Devleti'nin Suriye'deki mühim bir ilim merkezi olan Şam'a gitmiş ve orada ikametini sürdürmüştür. Tıp konusunda İslam dünyasında eczacılıkla ilgili ansiklopedik eser olarak ün kazanmış *Mâ lâ Yese'u't-Tabîbü Cehleh* isimli yazmış olduğu eserini Cemâziyelâhir 711/ Ekim 1311 yılında bitirmiştir. Yusuf b. İsmail, bu kitabında İbn Baytar (Câmî)'ın eserini özetlemiş ve onun kitabında yer almayan bazı ilaç isimlerini eklemiştir. Müellif, kitabını iki ana kısım üzere tertip etmiştir. Birinci kısımda basit ilaçlar ve gıdaları incelemiş, ikinci kısımda ise bileşik olanları ele almıştır. Bu şekilde o, eserinde binlerce ilaç ismini zikretmiştir. Kitabın başına hacimli bir giriş kısmı da ilave etmiştir. Eser, Osmanlı hükümdarı Sultan III. Murad döneminde divân kâtiplerinden Hasan b.

[37] Nasirov: *Orta Asrlarda Yaşamış Azerbaycanlı Âlimler.*
[38] Abdullah Kahraman: "Alâeddin Trablusî", *TDV. İA.*, (2012), C.41, s.291-292.

Abdurrahman tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir.[39] Eserin tespit edilmiş bir nüshasını İbnü'l-Muballit İbrahim adlı bir zat istinsah etmiştir.[40] Yusuf b. İsmail'in tıp ilimleriyle ilgili *Müfredat* isimli Arapça bir eserinin daha olduğu anlaşılıyor. Bu eserin istinsah edilmiş bir nüshası 969/ 1562 tarihlidir.[41]

Ali b. Hasan b. Ali b. Hacı Resûl el-Hôyî (ö.1457 yılı sonrası)

Hayatı hakkında fazla bilgi sahibi olamadığımız Ali b. Hasan el-Hôyî, Ferişteh oğlu Abdüllatif b. Abdülaziz et-Tîrevî (ö.797/ 1395)'nin kaleme aldığı *Mebârikü'l-Ezhâr fî Şerhi Meşâriki'l-Envâr* isimli Arapça eseri, 25 Cemaziyelevvel 861/ 20 Nisan 1457 tarihinde istinsah etmiştir.[42] Bu durumda müellifimiz XV. yüzyılda yaşamış olup, 1457'de henüz hayatta idi.

İsa b. Ömer el-Hôyî

Şerhü'l-Belaga fî'l-Kelâm isimli Arapça risalenin müellifi olarak bilinmektedir.[43]

***

Bu bilginlerin yanında, ağırlıklı olarak XI- XIII. yüzyıllarda yaşadığı tespit edilebilen başka Hôylu şahsiyetlerin varlığından da haberdarız.[44] Bunlardan birkaç zatın ismini aşağıda listelemekle iktifa ediyoruz:

Ebû Bekir Muhammed b. Yahya b. Müslim el-Hôyî/ el-Huveyyî: Hadis rivayetçisidir. Cafer b. İbrahim el-Müezzin ile İmran b. Musa el-Cündîsabûri'ye istinaden hadis nakletmiştir. Reyli âlimlerden Ebu'l-Kasım Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. İdris eş-Şâfiî er-Râzî ve Muhammed b. Abdülhayy b. Süveyd el-Hôyî ile Ebu'l-Fazl eş-Şeybanî el-Kûfî isimli âlimler de bu zattan (Ebû Bekir Muhammed b. Yahya) hadis nakletmişlerdir.[45]

---

[39] Kâtip Çelebi: *Keşfüz-Zunûn*, C.IV, s.1256-1257; http://turkruni.com/content_1480_tr.html (Erişim: 21.07.2017)
[40] Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Nr. 43 Ze 415, v.1-297.
[41] Ankara Milli Kütüphane Nevşehir Damad İbrahim Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Nr. 50 Damad 38, v.1-280.
[42] Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, Nr. 06 Mil Yz FB 22, v.1-220.
[43] Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Antalya Elmalı İlçe Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Nr.2772/5, v.83a-96b.
[44] Hôy'un tarihî, sosyal ve kültürel potansiyeli hakkında yapılmış önemli çalışmalarda bu şehre mensup Hôylu âlim ve mutasavvıfların zikri geçmektedir. Hôy'da metfun zatlar ve türbeleri hakkında bkz. *Mezârât-ı Hûy,* Muhammed Vânsâz Hûyî, Kitabhane, Müze ve Merkez-i İsnad-ı Meclis-i Şura-yı İslami, Tahran, 2011.
[45] es-Sem'ânî, C.V, s.213; Krş. Aliyeva: *es-Semanî'nin "Kitab el-Ensab" Eseri,* s.111.

* Muhammed b. Abdülhayy b. Süveyd el-Hôyî: Hadis rivayetçisi.

* Muhammed b. Abdurrahim el-Hôyî: Bu zat Muhammed b. Abdullah en-Nişapurî'ye istinaden hadis nakletmiştir. Kendisinden sonra gelen hadis bilginlerine ise kaynaklık etmiştir.[46]

* Ebû İshak İbrahim b. Sâfî el-Mukrî el-Hôyî: Muhaddis olup, Hôy medreselerinde hadis dersleri vermiştir. Hatîb Ebû Saîd Abdurrahman b. İsa b. Muhammed el-Hôyî ondan hadis dersleri almıştır. XII. yüzyıl ilk yarısında yaşadığı anlaşılıyor.

* Hatîb Ebû Saîd Abdurrahman b. İsa b. Muhammed el-Hôyî: XII. yüzyıl muhaddislerinden olup Hôy'da yetişmiş, yukarıda ismi geçen Ebû İshak İbrahim b. Sâfî el-Mukrî el-Hôyî'den hadis dinlemiştir. Hôy'daki medreselerde hadis dersi vermiştir.

* Hâce Ali el-Hôyî el-Badamyarî.[47]

* Ebû Mu'az Abdân el-Hôyî el-Mütetabbib:[48] Tıp ilmiyle meşgul olmuştur.

* Ebû Nasr Ahmed b. İbrahim el-Hammâmî el-Merendî: Merend'de doğmuş olmasına rağmen, Hôy'da yaşamış faziletli ediplerdendi.[49]

* Kadı Şehâbeddin Muhammed b. Mahmud el-Hôyî/ el-Huveyyî: Şâfiî mezhebine mensup fakihlerden.[50] 1184'te henüz hayatta idi.

Bu arada şunu da belirtmeliyiz ki, XV. yüzyıl öncesinde ve sonrasında da Hôy yöresinden ilim ve fikir adamları yetişmiştir. Mesela XVI. yüzyılda Şah Tahmasb devrinin ünlü âlim, şair ve hattatlarından olan ve Hôylu olması hasebiyle *el-Hôyî* nisbesini taşıyan Kadı Abdullah bunlardan biridir.[51] Buna benzer başka örnekler vermek mümkünse de, ilgili çalışma dönemimizin dışında kalması dolayısıyla buna gerek duyulmamıştır.

Sonuç

XII-XV. yüzyıllar arasında Hôy'dan birçok ilim dalı ile ilgili çalışmaları bulunan âlimler, şairler ve mütefekkirler çıkmış olduğu tespit edilmiştir. Bunların çoğu XII-XIII. yüzyıllarda yaşamıştır. Özellikle XII. yüzyıl, Hôylu

---

[46] es-Sem'ânî, C.V, s.213.
[47] Mukaddem: "Ahi Evren Veli'nin Doğduğu Şehir Hôy", s.475.
[48] es-Sem'ânî, C.V, s.213.
[49] Aliyeva: *Şeyx es-Silefî ve Azerbaycan*, s.47-48.
[50] ez-Zehebî: *Kitâbü'l-Müştebih fî Esmâi'r-Ricâl*, s.130.
[51] Oktay Efendiyev ve Namiq Musalı: "Târih-i âlem ârâ-yi Abbâsî İsimli Eserin Bakü Yazmalarının Önemine Dair", *Safevîler ve Şah İsmail*, Ed. Ahmet Taşgın, Ali Yaman, Namiq Musalı, Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul, 2014, s.154.

yüksek şahsiyetlerin sayısının dikkat çekici boyutlara ulaştığı bir zaman dilimi olmuştur. Çünkü XI. yüzyıl ortalarında Selçuklu yönetimi altına giren Hôy, bu tarihten itibaren Büyük Selçuklu sultanlarının ilmi himaye etme ve ticari yolları emniyet altına alma vb. akılcı politikaları sayesinde doğu- batı, kuzey- güney hattında önemli bir uğrak yeri, ticari ve ilmî tercih mekânı hüviyeti elde etmişti. XII. yüzyıl ikinci yarısında Azerbaycan Atabeyleri İldenizli hükümdarlarının da âlim ve şairleri himaye etmeleri, Hôy yöresinde yaşayan kalem ehlinin varlığını güçlendirmiştir. Bu durum XIII. yüzyıl ilk çeyreğine kadar sürmüştür. Ancak XIII. yüzyıl başlarında İldenizlilerin giderek zayıflaması, Celâleddin Hârizmşah'ın Hôy'da egemenlik kurmasına rağmen bu yörede istikrarı sağlayamaması ve en son Moğolların Hôy havalisini ele geçirerek yağmalamaları gibi nedenlerden dolayı Hôy'dan göçler olmuştur. Güvenlik nedeniyle veya ilmî kudreti yüksek şehirler bulmak amacıyla Hôy'dan ayrılanlar, Türkiye Selçukluları başta olmak üzere Eyyûbîlerin ve halefi olan Memlûklerin topraklarına sığınmışlardır. Bu bâbda Anadolu'da Sivas, Kayseri, Konya, Kastamonu vb. şehirleri, Suriye'de ise Halep ve Şam gibi büyük İslâm beldelerini tercih etmişlerdir. Bahsi geçen asırlarda Hôy yöresinde ilk tahsilini tamamlayanlardan bir kısmının Türkistan, Horasan, İran ve Irak'a da gidip yüksek tahsil yaptıkları görülüyor.

Bu Hôylu âlim ve bilginler, bahsi geçen İslam coğrafyalarındaki medreselerde dersler vermek suretiyle, yüksek ilimlerle (tefsir, hadis, fıkıh, kelam, tarih, nahiv, matematik, astronomi, tıp vb.) ilgili bilgi hazinelerini çevrelerine açmışlardır. Bazıları ise tasavvufî hayat içinde yer bularak devirlerinin önemli sofileri arasına girmişlerdir. Hôy'da ikamete devam eden ilim ve fikir ehli ise bu kent ve çevresi için katkı sunucu icraatlar gerçekleştirmişler, eserler kaleme almışlar ya da idarecilik, kadılık, müderrislik yapmışlardır.

Hôy'dan göç eden veya Hôy'da bir müddet kaldıktan sonra diğer şehirlere gidip uzun süre ikamet eden Hôylu bilginlerin İslâm tarih, kültür, ilim ve fikir hayatında mümtaz bir yer işgal ettiğini hususen belirtmeliyiz. Bu manada Hôy, gerek Azerbaycan, gerek Anadolu ve gerekse Irak, Suriye ve Mısır coğrafyalarını ilmî, fikrî, kültürel sahada besleyen seçkin Türk-İslâm beldelerinden biri olarak ismini uzun dönemler yaşatmıştır. Bununla birlikte Hôy, XII-XV. yüzyıllar boyunca hiçbir zaman Bağdat, Tebriz, Şam, Kahire gibi ilim ve kültür merkezlerinin önüne geçebilme şansı da bulamamıştır. "Hôyî" nispesini taşıyan hemen hemen bütün bilginler mutlaka ya Bağdat'a ya Şam'a ya da Horasan ve Türkistan şehirlerine giderek oralarda yüksek tahsil görmüşlerdir. Hatta bu bilginlerin büyük bir kısmı bir daha Hôy'a dönme fırsatı bulamamış veya buna gerek

duymamışlardır. Neticede Moğol İstilası'nın Horasan- İran- Azerbaycan ve Irak'a getirdiği yıkımdan dolayı, Eyyubî ve Memlûk toprakları Hôylu bilginler için sığınak mekânı olmuştur. Bazı bilginler Hôy'da dünyaya gelmeseler bile babalarından dolayı "Hôyî" nispesini taşımaktan da geri durmamışlardır.

Zikri geçen asırlarda Hôy'da meskûn halkın büyük çoğunluğunu Türklerin oluşturması hasebiyle Hôylu bilginlerin mühim bir kısmı ana dilleri Türkçeyi biliyorlardı. Ancak bu bilginler, dönemlerinin ilmî- edebî modası gereği eserlerini ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça kaleme almışlardır. Bu bağlamda Hôylu bilgin ve yazarlar, bir taraftan Türk kültürüne hizmet ederken, diğer yandan Arap ve Fars dillerinin gelişimine katkı sunmuşlar, daha da önemlisi umumi manada İslâm medeniyetinin inkişafına takdire şayan düzeyde destek sağlamışlardır.

Kaynakça

Aliyeva, Nergiz: *İbn Makula (1030-1082) Azerbaycanlı Ziyalılar Haqqında*, Bakü 2014.

---------: *Hilafet'in Bilim ve Eğitim Merkezlerinde Azerbaycan Aydınları*, Cinius Yayınlrı, İstanbul 2018.

---------: *es-Semanî'nin "Kitab el-Ensab" Eseri Azerbaycan'ın Medeniyyet Tarixine Dair Menba Kimi,* Bakü 2010.

---------: *Şeyx es-Silefî ve Azerbaycan*, Bakü 2016.

Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi, Nr. 1567/4, v.34b-154b (http://www.yazmalar. gov.tr/eser/feraidul-fevaid-li-tahkîki-maanîl-istiare/75873; Erişim: 11.07.2017).

Bala, Mirza: "Hôy", *MEB. İslâm Ansiklopedisi*, 1987, Cilt: 5, s.571-573.

el-Bundârî: *Zübdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-'Usra*, Çev. Kıvameddin Burslan, *Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, TTK, 2. Baskı, Ankara 1999.

Buniyatov, Ziya Musa: "Azerbaycan", *TDV. İA*., (1991), C.4, s.317-322.

Cüveynî, Alaaddin Ata Melik: *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, 2. Baskı, Ankara 1998.

Ebû'l-Ferec Tarihi, Cilt: 2, Çev. Ö. R. Doğrul, TTK, 3. Baskı, Ankara 1999.

Efendiyev, Oktay ve Musalı, Namiq: "Târih-i âlem ârâ-yi Abbâsî İsimli Eserin Bakü Yazmalarının Önemine Dair", *Safevîler ve Şah İsmail*, Ed. Ahmet Taşgın, Ali Yaman, Namiq Musalı, Önsöz Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2014, s.117-160.

Hasan-ı Rumlu: *Ahsenü't-Tevârîh*, Çev. Mürsel Öztürk, TTK, 1. Baskı, Ankara 2006.

Hoca Sadettin Efendi: *Tacü't-Tevarih*, C.II, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.

Hoyî, Ali Sedrai: *Sima-yı Hôy*, Kum: Sazman-i Tebligat-i İslamî, 1373.

Hoyî, Muhammed Ali Kerimzâde Tebrizî: *Yadvâre-yi Şehr-i Hôy,* Tahran 1388.

Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrık İle'l-Mağrib, Nşr. V. Minorsky, Çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

el-Hüseynî, Sadreddin Ebu'l-Hasan Ali İbn Nâsır İbn Ali: *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lügal, TTK, 2. Baskı, Ankara 1999.

İbn Asâkir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan ibn Hibetullah b. Abdullah eş-Şâfi'î: *Târihu Medineti Dımaşk*, Beyrut/ Lübnan 1995, C.IX.

İbn Kadı Şuhbe, Ebû Bekir Takıyyüddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer b. Muhammed ed-Dımeşkî: *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyye*, Nşr. Dr. Abdulalim Han, Haydarâbâd 1978, C.II.

İbn Kesîr, İmâdeddin İsmail b. Ömer: *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslâm Tarihi)*, Çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, C.XIV.

İbnü'l-Esîr: *el-Kâmil fi't-Tarih (İslam Tarihi)*, Ocak Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul 2010, VIII, X.

İbnü's-Sâbûnî, Cemâleddin Ebû Hâmid Muhammed b. Ali el-Mahmûdî (ö.680/ 1281): *Tekmiletü İkmâli'l-İkmâl fi'l-Ensâb ve'l-Esmâ ve'l-Elkâb*, Nşr. Dr. Mustafa Cevâd, Bağdat 1957

İdrîs-i Bidlîsî: *Selim Şah-nâme*, Haz. Hicabi Kırlangıç, Kültür Bakanlığı Yay., 1. Baskı, Ankara 2001.

Kahraman, Abdullah: "Alâeddin Trablusî", *TDV. İA.*, (2012), C.41, s.291-292.

Kâtip Çelebi: *Keşfüz-Zunûn*, C.I-V, Arapçadan tercüme eden: Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2015.

Kaya, Mahmut: "İbn Ebû Usaybia", *TDV. İA.*, (1999), C.19, s.445-446.

Kazvînî, Hamdullâh Müstevfî: *Târîh-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-ı Selçukiyân)*, Editör: Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2015.

Köymen, M. Altay: *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, C.III: *Alp Arslan ve Zamanı*, TTK, Ankara 1992.

Mezârât-ı Hûy, Muhammed Vânsâz Hûyî, Kitabhane, Müze ve Merkez-i İsnad-ı Meclis-i Şura-yı İslami, Tahran 2011.

Mukaddem, Ali Rıza: "Ahi Evren Veli'nin Doğduğu Şehir Hôy: Arapça ve Farsça Kaynaklara Göre", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi - The Journal of International Social Research*, Vol. 3/10 (Winter 2010), s.470-477.

Nasirov, Elnur: *Orta Asrlarda Yaşamış Azerbaycanlı Alimler, Fakihler, Müfessirler, Muhaddisler, Mütekellimler, Râviler, Qariler*, Bakü 2011.

Ortaçağ Müslüman Coğrafyacılarından Seçmeler (Türklerin Yaşadığı ve Türklere Komşu Olan Bölgeler), Çev. Yusuf Ziya Yörükân, Haz. Mehmet Şeker, Ali Ertuğrul ve diğer, Ötüken Yay., 2. Baskı, İstanbul 2013.

Riyahi, Mehmet Emin: *Tarih-i Hôy*, Çabhane-i Haydarî, Çâb-ı Evvel, 1372.

es-Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî: *Kitâbu'l-Ensâb*, Tahkîk: Şeyh Abdurrahman b. Yahya el-Mu'allimî el-Yemânî, Kahire 1980, C.I,V.

Sıbt İbnu'l-Cevzî: *Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-Âyân*, Haz. Ali Sevim, TTK, Ankara 2011.

es-Sübkî, Tâceddin Ebî Nasr Abdülvehhâb b. Ali b. Abdilkâfî: *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, Nşr. Mahmud Muhammed et-Tannâhî, Kahire, C.VIII, s.16-17.

Sümer, Faruk: *Karakoyunlular (Başlangıçtan Cihan-Şah'a Kadar),* C.I, TTK, 3. Baskı, Ankara 1992.

Şenel, Abdülkadir: "İbn Berdis", *TDV. İA.*, (1999), C.19, s.369-370.

Terceme-i Tevârîh-i Şeref Hân (İnceleme- Metin- Özel İsimler Dizini), Haz. Adnan Oktay, Nûbihar Yay., 1. Baskı, İstanbul 2016.

Tihranî, Ebû Bekr: *Kitab-ı Diyarbekriyye*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., 1. Baskı, Ankara 2001.

Tüccar, Zülfikar: "Meydânî", *TDV. İA.*, (2004), C.29, s.501-502.

Yakupoğlu, Cevdet: "Güney Azerbaycan'ın Tarihî Kenti Hoy ve Kültürel Açıdan Anadolu'ya Katkıları (XII-XVI. Yüzyıllar)", *II. Milletlerarası Azerbaycan-Türkiye Münasebetleri Sempozyumu*, Kastamonu Üniversitesi, Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi, Azerbaycan Turizm ve Menecment Üniversitesi, Bakü/ Azerbaycan (12-14 Ekim 2017), Bildiriler Kitabı: Kastamonu 2018, s.117-127.

---------: "Azerbaycan'ın Hôy Yöresinde Türk Egemenliği (XI- XVI. Yüzyıllar)", *History Studies*, 10/ 2 (Mart 2018), s.177-195.

Yakupoğlu, Cevdet; Musalı, Namıq: Ha*san b. Abdülmümin el-Hoyî'nin Kaleminden Selçuklu İnşâ Sanatı*, TTK Yayınları, 1. Baskı, Ankara 2018.

Yazıcı, Tahsin: "Hôy", *TDV. İA*, (1998), C.18, s.258.

ez-Zehebî, Şemseddin Ebî Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman: *Kitâbü'l-Müştebih fî Esmâi'r-Ricâl*, Brill Matbaası, Leiden 1863 (1881).